

CONSIDERAȚII ETICO-LEGISLATIVE ȘI JURISPRUDENȚIALE PRIVIND OBIECȚIA DE CONȘTIINȚĂ ÎN DOMENIUL MEDICAL

Assoc. Prof. Cristina-Luiza ERIMIA, PhD

*Ovidius University of Constanta, Faculty of Pharmacy, Constanta, Romania
cristinaerimia@gmail.com*

ABSTRACT: Ethical, Legislative and Jurisprudential Considerations on the Conscientious Objection in the Medical Field.

The freedom of thought, conscience and religion is a fundamental right, recognised not only by Article 9 of the European Convention on Human Rights, but also by many international, European and national instruments.

When they consider that their right to the freedom of conscience and of religion is threatened, health care providers in general (individual staff but also hospitals or clinics, including private and denominational ones) may invoke the conscientious objection when refusing to perform certain procedures, such as abortion or euthanasia. The right to conscientious objection is based on the ethical codes of the medical professions and is specifically recognised by the Charter of Fundamental Rights of the European Union, Chapter "Freedom of thought, conscience and religion", Article 10, Section 2: "The right to conscientious objection is recognised, in accordance with the national laws governing the exercise of this right."

With this in mind, this article aims to analyse, on the one hand, the key principles and fundamental decisions developed by the case law of the European Court of Human Rights in defence of the freedom of thought, conscience and religion.

On the other hand, based on the case law of the Court, this article aims to show that Article 9 does not protect every act motivated or inspired by a religion or belief and does not always guarantee the right to behave in public in a manner dictated or inspired by religion or belief and how, in certain situations, when exercising the freedom to manifest one's beliefs, a person may have to take into account his or her particular professional circumstances, such as in the case of health professionals.

Keywords: *fundamental rights, freedom of thought, conscience and religion, conscientious objection, European Court of Human Rights, medical professions, professional ethics.*

Introducere

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie este un drept fundamental¹, consacrat nu doar de articolul 9 al Convenției europene a drepturilor omului, ci și de multe acte internaționale, europene și naționale.

Orice persoană are dreptul la libertate de gândire, de conștiință și de religie, drept care include libertatea de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.²

Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât cele prevăzute de lege care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății și moralei publice, a drepturilor și a libertăților altora.

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie face parte și din drepturile fundamentale consacrate de Organizația Națiunilor Unite. Astfel, în conformitate cu art. 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, conștiinței și religiei, nimeni neputând fi supus vreunei constrângeri care să aducă atingere libertății sale de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene protejează, de asemenea, libertatea de gândire, de conștiință și de religie în termeni identici cu cei din Convenție (art. 10 din Cartă). De asemenea, Carta garantează dreptul „de a asigura educarea și instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice și pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora” (art. 14 alin. 3).

În dreptul intern, libertatea de gândire, de conștiință și religioasă este recunoscută oricărei persoane de pe teritoriul României, atât potrivit

1 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Religious liberty - a natural human right”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editio IARSIC, 2015, pp. 595-608.

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp. 201-215.

Constituției și tratatelor internaționale la care România este parte, cât și conform art. 1 din Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor. Conform art. 2 alin. (1) din Legea nr. 489/2006, libertatea religioasă cuprinde dreptul oricărei persoane de a avea sau de a adopta o religie, de a și-o manifesta în mod individual sau colectiv, în public sau în particular, prin practicile și ritualurile specifice cultului, inclusiv prin educație religioasă, precum și libertatea de a-și păstra sau schimba credința religioasă.

Limitările acestui drept sunt prevăzute de lege și constituie măsuri necesare într-o societate democratică pentru securitatea publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Teorie

Importanța libertății de gândire, de conștiință și de religie a fost subliniată în mod repetat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În general, libertatea de gândire, de conștiință și de religie este considerată a fi unul dintre pilonii societății democratice. Chiar dacă la început în mod indirect, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a ridicat libertatea de religie la rangul de drept material al Convenției.

Se observă că, în ultimii 15 ani, numărul cauzelor examinate de Curte în raport cu art. 9 este în continuă creștere, una dintre explicațiile acestei tendințe fiind creșterea rolului religiei și a chestiunilor conexe în cadrul discursului sociopolitic.

În sensul Convenției, libertatea de gândire, de conștiință și de religie consacrată la art. 9, este unul dintre pilonii unei societăți democratice. Aceasta se numără, în dimensiunea sa religioasă, printre elementele esențiale ale identității credincioșilor și ale concepției lor despre viață, dar este totodată un bun prețios pentru ateii, agnosticii, scepticii sau indiferenții. Această libertate implică, printre altele, pe cea de a adera sau nu la o religie și cea de a o practica sau nu.

Nici textul art. 9, dar nici jurisprudența Curții nu definesc termenul „religie”, deoarece o astfel de definiție ar trebui să fie suficient de flexibilă pentru a cuprinde întreaga diversitate a religiilor din lume și suficient de exactă pentru a fi aplicată în cazuri concrete. Domeniul de aplicare al art. 9 este foarte vast, acesta protejează atât opiniile și convingerile religioase, cât

și pe cele nereligioase, dar, cu toate acestea, nu toate opiniile sau convingerile se încadrează obligatoriu în acest domeniu de aplicare.

Deoarece scopul Convenției este de a proteja drepturi concrete și efective, așa cum reamintește Curtea, dreptul prevăzut la art. 9 ar deveni teoretic și iluzoriu dacă s-ar permite statelor să confere noțiunii de „cult” sau „religie” o definiție prea restrictivă, până la punctul de a înlătura protecția juridică a unei forme netraditionale și minoritare de religie.

Rezultate și discuții

Din analiza art. 9 alin. 1 din Convenție rezultă faptul că acesta are două componente, consacrand atât dreptul de a avea o convingere, cât și dreptul de a o manifesta. Dreptul de a avea orice convingere, religioasă sau nu, pentru sine și de a-și schimba religia sau convingerea, este un drept absolut și necondiționat, statul neputând să se amestece (nu poate impune unei persoane ce trebuie să creadă, sau să-i aplice măsuri coercitive pentru a o obliga la schimbarea convingerii).

Cea de-a doua componentă, dreptul de a-și manifesta convingerea în mod individual și în particular, dar și de a o practica în societate împreună cu alții și în public, nu este absolut deoarece manifestarea, de către o persoană, a convingerilor sale religioase poate avea consecințe pentru alții. În acest sens au fost formulate rezervele prevăzute la alin. 2 al art. 9, în sensul că orice restrângere adusă libertății de a-și manifesta religia sau convingerea trebuie să fie prevăzută de lege și să constituie o măsură necesară, într-o societate democratică, pentru realizarea unuia sau a mai multora dintre scopurile legitime prevăzute.

Scopurile legitime care pot justifica restrângerea manifestării, de către o persoană, a religiei sau convingerilor sale sunt siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori protejarea drepturilor și libertăților altora (M. Marin, 2014a). Lista scopurilor legitime este strict exhaustivă, iar definiția acestor excepții este restrictivă.

Sarcina Curții este de a investiga dacă măsurile luate la nivel național sunt, în principiu, justificate și proporționale (vezi, de exemplu, cauza *Leyla Şahin împotriva Turciei*, pct. 110), adică scopul legitim urmărit nu poate fi atins prin nicio altă măsură mai puțin restrictivă față de dreptul fundamental în discuție, iar sarcina probei revine autorităților naționale.

Prin natura sa, conținutul material al art. 9 din Convenție poate să afecteze uneori conținutul altor dispoziții ale Convenției, cum este, de

exemplu, art. 8 (dreptul la respectarea vieții private și/sau de familie). Astfel, Curtea a examinat cererile, exclusiv în contextul art. 8, individual sau coroborat cu art. 14, cu privire la decizia instanțelor naționale de a stabili domiciliul unor minori la unul dintre părinți, în principal pentru că celălalt părinte era adeptul religiei Martorii lui Iehova (cauza *Hoffmann împotriva Austriei*, cauza *Palau-Martinez împotriva Franței* și cauza *Ismailova împotriva Rusiei*). Curtea a precizat că modalitățile de exercitare a autorității părintești asupra copiilor, definite de instanțele naționale, nu pot, ca atare, să aducă atingere libertății unui reclamant de a-și manifesta religia (Decizia Curții din 16 mai 2006 în cauza *Deschomets împotriva Franței*).

Referitor la obiecția pe motive de conștiință, care este dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale, art. 9 nu menționează în mod expres dreptul la obiecție pe motive de conștiință, nici în sectorul militar, nici în cel civil. Curtea a considerat totuși că garanțiile prevăzute de acest articol se aplicau, în principiu, opoziției față de serviciul militar, atunci când aceasta era motivată de un conflict grav și insurmontabil între obligația de a face armata și conștiința unei persoane sau convingerile sincere și profunde ale acesteia, de natură religioasă sau de altă natură. Deși nu există o definiție fixă și precisă a obiecției pe motive de conștiință, Curtea a considerat prudent să urmeze avizul Comitetul drepturilor omului din cadrul ONU, conform căruia obiecția pe motive de conștiință se bazează pe dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie atunci când aceasta este incompatibilă cu obligația de a folosi forța cu prețul vieții unor oameni (M. Marin, 2014b).

În materie civilă, interesul persoanei în cauză de a nu acționa împotriva conștiinței sale poate fi limitat grav de interesul public de a asigura tuturor egalitatea de tratament, în special în ceea ce privește tratamentul acordat cuplurilor de același sex (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 105).

Curtea a admis, de asemenea, faptul că, convingerile exprimate în contextul exercitării clauzei de conștiință într-un context profesional, de exemplu, clauza de conștiință a unui avocat (Decizia Curții din 21 octombrie 1998 în cauza *Mignot împotriva Franței*) pot, în principiu, să intre în domeniul de aplicare al art. 9. Într-adevăr, indiferent de natura sa profesională, ținând seama de natura sa specială, o astfel de clauză se poate confunda cu convingerile personale ale avocatului, nu ca agent al justiției, ci ca persoană particulară.

Au existat situații când Curtea a refuzat recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință și, prin urmare, a oricărei aparente încălcări a art. 9 din Convenție.

Astfel, în cauza *Mignot împotriva Franței*, sus-amintită, avocatului îi fusese aplicată o sancțiune disciplinară pentru refuzul oficial de a participa la activități în care ar fi fost desemnat din oficiu, în conformitate cu legea, să reprezinte persoane arestate preventiv, și asta pe motivul opoziției sale de principiu față de această lege. Deși a admis că clauza de conștiință profesională a avocatului ar putea intra în domeniul de aplicare al art. 9, Comisia a constatat că reclamantul se limita la contestarea sistemului juridic în discuție. Pe de altă parte, reclamantul nu s-a plâns niciodată de obligația de a trebui să intervină într-o cauză concretă care îi cauza probleme de conștiință, ceea ce i-ar fi permis să invoce această clauză.

În cauza *Pichon și Sajous împotriva Franței*, reclamantii, farmaciști proprietari asociați ai unei farmacie, au refuzat să elibereze pacienților medicamente contraceptive care le fuseseră prescrise de către medicii lor curanți, refuz motivat de convingerile lor religioase. În acțiunea civilă care a fost deschisă de pacienți împotriva farmaciștilor, instanța națională a arătat că „referirea la principii etice sau religioase nu poate constitui un motiv legitim pentru refuzul de a vinde un produs contraceptiv”. În recursul formulat, reclamantii au invocat în special articolul 9 din Convenție și libertatea de a-și manifesta religia, implicând pentru un farmacist dreptul de a nu deține produse contraceptive al căror consum constituie un atac asupra convingerilor sale religioase. Deoarece recursul a fost respins, reclamantii au sesizat Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru încălcarea art. 9 din Convenție.

În Decizia sa din 2 octombrie 2001, Curtea consideră că, întrucât vânzarea acestor produse este legală, are loc numai pe bază de prescripție medicală și în mod obligatoriu în farmacii, reclamantii nu pot afirma și impune altora convingerile lor religioase pentru a justifica refuzul de a vinde aceste produse, manifestarea convingerilor menționate putând să fie exercitată în mai multe moduri, în afara sferei profesionale. În consecință, condamnarea reclamantilor pentru refuzul de a vinde medicamente contraceptive nu a afectat exercitarea drepturilor garantate de articolul 9 din Convenție și a declarat cererea inadmisibilă.

În cauza *Blumberg împotriva Germaniei*, Curtea a fost sesizată cu o cerere din partea unui medic angajat în sistemul public de sănătate și con-

cediat în urma refuzului de a efectua examinarea unei stagiar, în vederea angajării acesteia la o casă de asigurări de sănătate, invocând riscul unei „prejudicăți” care ar putea duce la dificultăți dacă ar fi trebuit să lucreze cu stagiarul în viitor. El nu a precizat exact care ar putea fi acele dificultăți.

În Decizia sa din 18 martie 2008, Curtea observă că articolul 9 protejează în primul rând sfera credințelor personale și a crezurilor religioase și subliniază că articolul 9 nu garantează întotdeauna dreptul de a se comporta în sfera publică într-un mod dictat de convingerile personale. A constatat, de asemenea, că atitudinea reclamantului nu a implicat exprimarea unei opinii coerente privind o problemă fundamentală și că nu a explicat în ce consta dilema morală pe care intenționa să o evite și, prin urmare, nu a existat nicio „manifestare a convingerilor personale” în sensul art. 9.

Cu privire la refuzarea transfuziilor de sânge liber consimțite de Martorii lui Iehova, Curtea a hotărât că aceasta intră, în principiu, sub incidența autonomiei personale a fiecăruia și, ca atare, era protejată de art. 8 și 9 din Convenție. În această privință, Curtea a constatat, în primul rând, că refuzarea unei transfuzii nu poate fi echivalată cu suicidul deoarece Martorii lui Iehova nu refuză tratamentul medical în general, fiind vorba doar de această procedură specifică, pe care o refuză din motive religioase.

Chiar dacă pacientul refuză o transfuzie care, potrivit raționamentului medical informat al medicilor, ar fi absolut necesară pentru salvarea vieții sale sau pentru evitarea deteriorării ireparabile a sănătății sale, Curtea a considerat că posibilitatea ca persoana să își trăiască viața conform liberei sale alegeri include posibilitatea de a adopta comportamente percepute de alții ca fiind periculoase pentru sine din punct de vedere fizic.

Chiar dacă refuzul de a primi un anumit tratament medical poate duce la deces, administrarea acestui tratament fără consimțământul unui adult apt mintal să îl exprime ar constitui o încălcare a drepturilor sale în temeiul art. 8. Pentru ca această libertate să fie efectivă, pacienții trebuie să poată face alegeri conforme propriilor opinii și valori, chiar dacă alte persoane consideră aceste alegeri iraționale, neinspirate sau imprudente.

În urma examinării legislației interne în materie, Curtea a constatat că aceasta proteja într-un mod suficient atât libertatea de alegere a pacienților adulți, cât și interesele obiective ale minorilor (instanțelor li se acordă competența de a respinge opoziția părinților față de un tratament medical care ar putea salva viața minorului). Prin urmare, faptul că doctrina Martorilor lui Iehova interzice transfuziile de sânge nu poate servi, ca atare, ca

fundament pentru dizolvarea organizației și interzicerea activităților sale (vezi cauza *Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, pct. 131-144).

Potrivit Deciziei Curții în cauza *Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, (pct. 89), purtarea unui anumit articol vestimentar sau a unui anumit simbol, motivată de credința persoanei în cauză și de dorința de a mărturisi această credință, constituie o manifestare a convingerilor sale religioase, sub forma unui „cult”, a unei „practici” și a unui „ritual” și, prin urmare, acest comportament este protejat de art. 9 alin. 1 din Convenție.

Cu toate acestea, în ceea ce privește personalul din serviciile publice (funcționari publici sau personal contractual), situația acestora este fundamental diferită. Astfel, statele pot invoca principiile laicității și neutralității statului pentru a justifica restrângerile aplicate purtării de simboluri religioase la locul de muncă sau de serviciu. Curtea a admis ca „scop legitim” voința statului de a garanta o neutralitate religioasă strictă pentru a proteja drepturile și interesele utilizatorilor de servicii publice, în special în cazurile în care aceștia din urmă sunt vulnerabili. În consecință, interzicerea, impusă funcționarilor, a manifestării convingerilor religioase prin ținuta vestimentară urmărește un obiectiv legitim, cel de a proteja „drepturile și libertățile altora” în sensul art. 9 alin. 2 din Convenție (vezi *Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 53).

Aceste argumente sunt deosebit de relevante în contextul unui spital public, în special atunci când un funcționar al spitalului este în contact cu pacienții. Este legitimă cerința ca funcționarul spitalului să nu-și manifeste convingerile religioase în îndeplinirea atribuțiilor sale pentru a garanta tratamentul egal al bolnavilor. În acest sens, neutralitatea serviciului public spitalicesc poate fi privită ca fiind legată de atitudinea funcționarilor săi și ca impunând ca pacienții să nu aibă motive să se îndoiască de imparțialitatea lor (*Ebrahimian împotriva Franței*, pct. 64).

Referindu-ne la mediul profesional, Curtea a hotărât că o unitate spitalicească dispune de o largă marjă de apreciere la stabilirea normelor vestimentare pentru protejarea sănătății și siguranței pacienților și a personalului medical (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 99; *Ebrahimian împotriva Franței*). În special, deși a doua reclamantă din cauza *Eweida* era salariată unui spital public, raționamentul Curții pare să se aplice oricărui unități spitalicești, indiferent de forma ei juridică. Curtea nu a constatat nicio încălcare a art. 9 în cazul concedierii unei infirmiere care lucra în

secția de geriatrie, pe motivul refuzului acesteia de a nu purta pandantivul în formă de cruciuliță sau de a-l purta măcar ca broșă ori pe după un guler înalt. În fața instanței naționale, superiorii reclamantei au explicat că exista riscul ca un pacient tulburat să pună mâna pe pandantiv, să tragă de el și să se rănească ori să o rănească pe reclamantă, sau riscul ca cruciulița să intre în contact, de exemplu, cu o plagă deschisă (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, pct. 98-100).

Concluzii

Curtea a recunoscut, în mod explicit sau implicit, că garanțiile prevăzute la art. 9 alin. 1 din Convenție se aplică și convingerilor filozofice coerente și practicate sincer, ca de exemplu opoziția față de avort sau opiniile unui medic cu privire la medicina alternativă, opinii care constituie o formă de manifestare a filozofiei medicale.

Cu toate acestea, organele Convenției au refuzat să acorde protecție în temeiul art. 9 alin. 1 următoarelor plângeri care vizează sfera medicală:

- dorința reclamantului de a avea libertatea de a-și alege medicul și de a constrânge casa sa de asigurări de sănătate să îi plătească acestuia onorariile unui medic necontractat (Decizia Comisiei din 30 august 1993 în cauza *B.C. împotriva Elveției* și Decizia Comisiei din 30 august 1993 în cauza *Marty împotriva Elveției*);
- dorința părinților de a se sustrage obligației, prevăzute de legislația națională, de a-și vaccina copiii (Decizia Comisiei din 15 ianuarie 1998 în cauza *Boffa și alții împotriva San Marino*);
- dorința de a comite o sinucidere asistată, pe motivul aderării la principiul autonomiei personale (Hotărârea Curții din 29 iulie 2002 în cauza *Pretty împotriva Regatului Unit*, pct. 82).

Din analiza realizată în prezentul articol putem evidenția faptul că art. 9 din Convenție nu protejează orice faptă motivată sau inspirată de o religie sau convingere și nu garantează întotdeauna dreptul de a se comporta, în public, într-un mod dictat sau inspirat de religie sau de convingeri. În mod similar, ca regulă generală, aceasta nu conferă dreptul de a se sustrage, sub pretextul unor convingeri religioase, de la aplicarea unei legi neutre și generale care este în conformitate cu Convenția. Un act inspirat, motivat sau influențat de o religie sau de convingeri constituie o „manifestare” a acestora, în sensul art. 9 din Convenție, doar dacă este strâns legat de religia sau convingerile în discuție.

În anumite situații, atunci când își exercită libertatea de a-și manifesta religia, este posibil ca o persoană să trebuiască să țină seama de circumstanțele sale speciale, de natură profesională sau contractuală, așa cum rezultă din Decizia Comisiei din 12 martie 1981 în cauza *X. împotriva Regatului Unit*.

Bibliografie:

- * Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, publicată în Jurnalul Oficial al uniunii Europene C 83 din 30.3.2010.
- * European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 13 and 16, disponibilă la : https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
- * European Court of Human Rights, *Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights*. Freedom of thought, conscience and religion, Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022.
- * International Covenant on Civil and Political Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49, disponibil la: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>
- * Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, republicată în Monitorul Oficial nr. 201 din 21 martie 2014.
- * Marin, Marilena, *Human Rights Between Abuse And Non-Discrimination (Drepturile omului între abuz și nediscriminare)*, Managementul Intercultural, Volumul XVI, Nr. 1 (31), 2014 (a), pp. 209-213.
- * Marin, Marilena, *Protecția Juridică a Drepturilor Omului între Cutumă, Lege și Jurisprudență*, Managementul Intercultural, Volumul XVI, Nr. 1 (30), 2014 (b), pp. 122-126.
- * Rotaru, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- * Rotaru, Ioan-Gheorghe, "Religious liberty - a natural human right", în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editios IAR-SIC, 2015.